

סיפור חיי

סיפורה של

רחל פרידמן

הקשיבה וכתבה: כבי יעקובוביץ, 2016

מועצה אזורית זבולון

”הזיכרון הוא המקיים את האדם בארץ החיים”

שמואל דוד לוצאטו

המועצה האזורית זבולון והעמותה לחבר הותיק דורות זבולון, רואות ערך רב וחיבות גדולה לתיעוד סיפורי החיים של ניצולי השואה, תושבי המועצה, למען עצמם ולמען הדורות הבאים באזור ובארץ.

לביצוע המיזם התגייסו מתנדבים תושבי המועצה (ברובם) אשר נפגשו עם המספרים בביתם. המתעדים עשו מלאכתם במסירות ובסבלנות והקדישו מספר חודשים מזמנם כדי להעלות על הכתב את סיפורי החיים

תודות

תודה לכל המספרים ששיתפו בסיפור חייהם, שפתחו את ביתם ואת ליבם בפני המתעדים.

תודה למתנדבים על ההשקעה, התרומה ועל הרצון הטוב.

תודה למיכל קציר וצוות דורות על ייזום הפרויקט.

תודה לכבי יעקובוביץ מנופית שהייתה אמונה שעות רבות על ההגה והעריכה של החוברות.

המיזם נוהל, אורגן ולווה ע"י יהלומה קצב, עו"ס, מתנדבת בעמותה לחבר הוותיק דורות זבולון.

תעודת זהות
بطاقة هوية

מדינת ישראל
משרד הפנים

מספר הזהות

שם המשפחה פרידמן

שם הפרטי רחל

שם האב

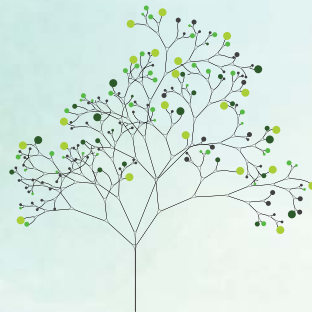
שם האם

תאריך הלידה 9.3.1933

מקום הלידה רומניה

המזן נקבה

הלאום יהודי

היום אני בת 83. גרה בכפר ביאליק. יש לי שלושה בנים, שישה נכדים ושתי נינות. את המשק שלנו - הרפת - מנהל בני ארז. נולדתי ביאסי, רומניה, להורי קראו יוסף גיצין ולאמא מלכה וייסבוק. הייתי הבת התשיעית במשפחה שהיו בה אחד עשר ילדים. ההורים שלי נרצחו במלחמת העולם השנייה. הם יצאו להביא לנו אוכל והרגו אותם. נשארנו לבד. התחבאנו, היטלטלנו בדרכים רבות במדינות רבות. נפרדנו זה מזה במהלך המלחמה, נפגשנו מידי פעם ושרדנו. הגענו בשלב זה או אחר לישראל. כולנו הקמנו משפחות ותמיד היינו משפחה מלוכדת. בסיפור אספר על הבית שהיה ביאסי, שם גרנו לפני המלחמה ועל הדרך לארץ וההתחלה של חיים חדשים.

ההורים שלי נולדו והתחתנו בקישינב. בקישינב נולדו חמישה מגדולי מומני ואז החליטו ההורים לעזוב את קישינב ולעבור ליאסי ברומניה. בקישינב היו שמועות שעומד להיות פוגרום והורי רצו לחיות בשקט. סבתי מצד אמי, שנשארה בקישינב והיו לה 13 ילדים, נהרגה ואיבדה את כל משפחתה בפוגרומים האלה. רק אמי נותרה ודודה רוזה, אחותה הקטנה שהייתה בת שלוש. כשנכנסו הקוזקים לבית התחבאה מאחורי שידה וכך ניצלו חייה. דודים שלי שנשארו בחיים לקחו אותה תחת חסותם. ביאסי נולדו אחותי רותי שנולדה מיד כשהורי הגיעו לשם ואחר כך רבקה ושרה ואני. אחרי נולדו בת שבע ואריה שכולם קראו לו לייבליה. היינו 11 ילדים: טוני, הבכורה ואחריה לפי הסדר: אסתר, הרש, קלרה, שושנה, רותי, רבקה, שרה, אני רחל, בת שבע ואריה. עוד לפני שאריה נולד, הרש עזב את הבית והתנדב לשרת בצבא הרוסי. הוא לא הכיר את אריה אלא יותר מאוחר כפי שאספר.

ביאסי עברנו מבית לבית. כל פעם לבית גדול יותר. אני זוכרת אחד מהבתים, כשהייתי כבר בת שנתיים בערך, בית שהיה בלי רצפה. כמו מחסן. כשהגענו לבית, ביום שישי אחד בשעות ערב, היה חשוך ורק עששית חלשה דלקה בחוץ. בחלונות היו סורגים ואני - לא יודעת למה ואיך - הכנסתי את הראש בין הסורגים ולא יכולתי להוציא אותו ואיש לא יכול היה לעזור לי. וכך הייתי בין הסורגים כשאחותי מחזיקה אותי, עד שהגיע מסגר וניסר את הסורג. בבית הזה גרנו תקופה קצרה. אחר כך עברנו לדירה גדולה ומפוארת. שכרנו אותה מבעלי הבית שגרנו בקומה השנייה. שכר הדירה היה נמוך כי ממול לבית היה בית דפוס שהרעיש עם כל המכונות שלו ואיש לא רצה לגור שם. כשאבא הלך לשכור את הבית הוא הלך איתי. וכששאל בעל הבית כמה ילדים יש לו אמר אבא: אחת. כשכבר גרנו בבית גילה בעל הבית שיש לנו 11 ילדים ושאל את אבא: למה אמרת שיש לך רק ילדה אחת? ואבא ענה שכל ילד בשבילו הוא אחד ויחיד. כך גם התייחס אלינו וכך גם גידל אותנו. בעל הבית ראה שאנחנו משפחה טובה ומתנהגים יפה אז הוא לא סילק אותנו מהבית. חוץ מזה לבעל הבית הייתה ילדה יחידה. היא הייתה ילדה קשה ופרועה. שושנה אחותי, עזרה לה בהכנת שיעורים ובלמודים בכלל ואנחנו שיחקנו איתה. כך שבעל הבית היה מרוצה גם מזה. בבית הזה גרנו עד שהגרמנים נכנסו לרומניה בכלל וליאסי בפרט וזה היה בשנת 1941. הבית היה נהדר. היו שם שני חדשים גדולים. חדר אחד, הגדול מהשניים, שימש לבית המלאכה שלנו שהיו בו בחלק אחד שתי מכונות תפירה כלי עבודה ושתי מיטות צמודות לקיר ובחלק השני היה שולחן עגול גדול, כסאות ומנורה יפה מהתקרה. מול פינת האוכל הזו היה מטבח שבו בשלנו וגם התרחצנו. המטבח היה מפואר והיה בו תנור חימום שקראנו לו "פריפיצ'קה".

החדר השני היה של ההורים. גם הוא היה גדול מאד. מיטה גדולה להורים, עוד שתי מיטות גדולות רחבות ומיטת נדנדה כנראה לבת שבע שהייתה אז תינוקת. מצד אחד היו ארונות, שידה ומראה, ובצד השני תנור חימום גדול ויפה מקושט באריחי חרסין. לפני מיטת ההורים הייתה ספה. לחדר הייתה רצפה יפהפייה, ארונות מפוארים וויטרינות ואהילים יוצאים מן הכלל. הרהיטים היו עשויים עץ כהה מבריק וחלק ואני אהבתי ללטף אותם. היה בבית חשמל, בגלל שהיינו צריכים חשמל לבית המלאכה והיה לנו חשמל גם בחדרים והיו גם מים זורמים. בקיצור בית של עשירים.

באחד החדרים היה שולחן ארוך שאפשר היה לפתוח ולסגור. שם עשינו את ליל הסדר ואת כל החגים. לפעמים היו סביב השולחן עשרים איש. לחדר הזה היו חלונות גדולים ושתי דלתות גדולות שנפתחו החוצה. בחורף כשהיו מביאים לנו את הסחורה - המעילים - היו פותחים את הדלתות ומכניסים את הסחורה דרכן. אחר כך סגרו ואת המעילים שמו בשורה ליד הדלתות ולאורך הקירות וגם עוד מיטות שיהיה לכולנו מקום לישון. ישנו כולנו בחדר אחד.

עד פרוץ המלחמה, היו לנו חיים לא קלים אבל טובים. עבדנו הרבה, סביבנו היו הרבה משפחות יהודיות ובתי עסק פעילים ואחיותי הגדולות למדו בבתי ספר. אבא היה קונה לנו מתנות מידי פעם. פעם אחת אני זוכרת קנה לכל אחד מאיתנו משרוקית, עשויה חימר לכל אחד בצורה של בעל חיים אחר. הוא לימד אותנו לשרוק במשרוקיות צלילים שונים. בארוחות ישי הייתה אמא מתלבשת יפה ועושה תסרוקת יפה עם שתי צמות מגולגלות סביב האוזניים. קלרה למדה בבוקרשט לתפור מחוכים, שושנה רקמה כותנות משי יוצא מן הכלל ורותי רבקה ושרה למדו בבית הספר. רותי, שהיו לה בעיות בריאות באחת מעצמות הגב הייתה הרבה בבתי חולים ואני זוכרת את אבא מלווה אותה לבית החולים. היא היחידה מכולנו שקנו לה בובה. את שושנה אני מציינת במיוחד כי כשהסתתרנו ביאסי, אחרי שההורים שלנו נהרגו, הייתה היא זו שדאגה לנו למזון. היא רקמה על כותנות משי לאור העששית - האור היחידי שהיה לנו בדירת המסתור - ויצאה עם סל למכור את מה שרקמה למשפחות עשירות כדי שיהיה לה קצת כסף. בימים שלפני המלחמה, אבא ואמא התפרנסו מתפירת צווארונים וכובעים מפרוות למעילים. במשפחת אבי, ארבעה דורות עסקו בתפירת פרוות. הם היו מקבלים מעילים ותופרים להם את הפרוות. הייתה המון עבודה וכל האחים הגדולים שלי עבדו בה. עבדנו גם בימים וגם בלילות. המעילים נועדו בעיקר לאיכרים בכפרים בסביבה. לפעמים הייתה הזמנה של מעיל נשים מפרווה למשפחה עשירה. לרוב לנשים. או שמלה, שאחי הרשל היה תופר בכשרון רב או רקמה על משי שאחותי שושנה הייתה רוקמת בסבלנות רבה. אבא דאג להובלות ואמא, אסתר, טוני ודודה רוזה (אחות של אמא) עבדו בתפירה.

בשנת 1938 הייתה ביאסי רעידת אדמה חזקה. גם הבית שלנו ניזוק אבל למזלנו איש מאיתנו לא נפגע. אפשר להגיד שזה בזכות המעילים הרבים. הקיר שנפל נתקל בערימה ענקית של מעילים שבלמו את הנפילה והגנו עלינו. רק אני ואחותי שושנה היינו בצד האחר, בו היה התנור. התנור נפגע ונפל עלינו אבל לא פגע בנו פגיעה קשה.

בקיץ לא היה צורך במעילים ואז בית המלאכה התרוקן. ממה התפרנסנו? אני חושבת, אם אני זוכרת נכון, שהפרנסה של החורף הספיקה גם לקיץ. בימים הטובים, שקדמו למלחמה הלכנו כל שבת לפארק. היו שם מדשאות, עצים ואגם קטן ובו ברווזים וברבורים. מאד אהבתי את הטיולים האלה. כשהגעתי לכיתה אל"ף, והיה לי תיק ולוח קטן שהיה תלוי על הצוואר, כבר לא אפשרו לילדים יהודים ללמוד בבתי הספר הכלליים. לכן בעצם לא למדתי מעולם בבית הספר. את כל מה שאני יודעת לקרוא ולכתוב למדתי מהספרים של אחיותי הגדולות שהספיקו עוד ללמוד בבית הספר כשמותר היה. גם אחותי, בת שבע, לא למדה. היא השלימה לימודים כשהגיעה לארץ בגיל 11. גם אחי לייבל'ה. השלים את הלימודים בארץ, בבית זרע.

היינו דתיים (סוג של מה שהיום דתיים לאומיים) הלכנו לבית הכנסת וכמובן שמרנו על כל החגים והשבתות. בימים הטובים שקדמו למלחמה הלכנו כל שבת לפארק. היו שם מדשאות, עצים ואגם קטן ובו ברווזים וברבורים. מאד אהבתי את הטיולים האלה. כשהגעתי לכתה א' והיה לי תיק קטן ולוח קטן שהיה תלוי על הצוואר, כבר לא איפשרו לילדים יהודיים ללמוד בבתי הספר הכלליים, לכן בעצם לא למדתי מעולם בבית הספר. את כל מה שאני יודעת לקרוא ולכתוב למדתי מהספרים של אחיותי הגדולות. גם אחותי בת שבע לא למדה בבית ספר.

●●● המרתף ביאסי ועוד

מתחת לבית שלנו ביאסי היה מרתף. אני זוכרת אותו משתי סיבות: אחת, כי שם שמרנו את כל הפירות והירקות כך שנשארו טריים וטובים גם לאורך זמן) כמו במקרר) וסיבה שנייה, כי כשנאלצנו לברוח ולחפש מחסה היה המרתף אחת האפשרויות שבדקנו. המרתף היה עמוק מאד, חשוך וקריר. ירדו לתוכו במדרגות. את הירקות והפירות שמנו רק על המדרגות העליונות ומעולם - עד המלחמה - לא ירדנו למטה. כשחיפשנו מקום להתחבא, בדק אבא את המרתף. שושנה ירדה איתו למטה. המון מדרגות היו שם. הם ירדו וירדו לבסוף הם הגיעו למים. על המים הייתה סירה. איך הגיעה לשם ולשם מה - לא ידענו. אבא נכנס למים, שכנראה לא היו עמוקים מידי וחיפש דלת או תעלה או פתח כל שהוא שיוצא החוצה אך הוא לא מצא. ולכן לא יכולנו להסתתר שם.

מול הכניסה למקלט היה ארגז גדול. ענק ממש. מפעל הדפוס אחסן שם עיתונים שלא נמכרו. הארגז היה סגור היטב ולא יכולנו לפתוח אותו אבל מישהו שם לידו גרם מדרגות מעץ, כך שיכולנו לטפס עליו. הוא שימש לנו במה עליה שיחקנו ורקדנו ועשינו הצגות. כל הילדים. עוד זכור לי מהבית, שכל שנה עשינו בקיץ ריבת שזיפים. בסיר ענק מצופה במשהו שהבריק כמו זהב) כנראה נחושית). כולנו השתתפנו בהכנת הריבה. הוצאנו את הגרעינים וערבבנו עם כף עץ ענקית את העיסה עם הסוכר. הסיר עמד על מדורת אש מסודרת גדולה בחצר. חוויה לכל הילדים. כשהריבה הייתה מוכנה היו ההורים שמים אותה בצנצנות זכוכית. שנה שלמה אכלנו מהריבה הזאת. לפעמים גם יותר.

אבא עשה גם וישניאק מדובדבנים. סוג של ליקר. את הדובדבנים - לפני שהפכו לליקר - שמנו על האוזניים כעגילים.

בשכונה שלנו היו הרבה יהודים. זה היה בנוי כך שכמעט לכל בית היה בחזית בית עסק ומאחור או למעלה בית מגורים. לשרה, למשל, הייתה חברה בשם סילביה שלהורים שלה הייתה חנות בדים והם גרו מולנו. המון בדים היו להם. סילביה הייתה מאד חולה ושרה לא ידעה מה לעשות ובכתה לאבא שיעזור לה. אבא אמר לה שילכו לבית הכנסת ויתפללו בשבילה "ואני אקנה אותה" אמר לשרה. המושג "אקנה" הוא סמלי כמובן, שזה בא במקום לומר: אתן תרומה לכבודה. אז שרה ואבא התפללו ואחרי זמן מה סילביה הבריאה. כנראה הייתה מבריאה בכל מקרה אבל זה רק סיפור אחד על אבא וגישתו.

הסימן שהגיע האביב וההכנות לפסח מתחילות, היה כשהוציאו את המעילים מבית המלאכה. ההכנות התחילו בהוצאת כל הכלים של פסח מהמחסן שהיה לנו בחצר הבית. היו שם כל הכלים הדרושים: סירים, צלחות, סכו"ם, כלי זכוכית. גם בשר גם חלב. כל מה שצריך. הכלים היו עטופים כל השנה. כשהגיע פסח היינו מנקים את הבית. מוציאים את הכלים מהמחסן, מנקים גם אותם ושמים במטבח.

בערב פסח עצמו רחצו אותנו. קודם כל את הילדים הקטנים בגיגית גדולה מעץ ושלחו אותנו לישון במיטה הגדולה של ההורים כדי שנהיה ערים בליל הסדר. לא תמיד נרדמנו ולא כולם ישנו. אפילו השתוללנו שם על המיטה הגדולה של ההורים. הילדים הגדולים ואבא עזרו לאמא לבשל ולסדר את השולחן.

היה לנו כל מה שצריך לפסח: מצות, גפילטע פיש ויין. אמא בשלה מרק עוף, הכינה קניידלעך והייתה גם חזרת. לכל ילד הייתה כוסית מיוחדת. כל אחד מאתנו ידע איזו כוס שייכת למי. קראנו לזה "כויסעלע", ביידיש. כל אחד רצה את ה"כויסעלע" שלו. את האפיקומן אבא שם בתוך כרית ומחביא אותה. נסינו לראות איפה הוא מחביא. אבל מי שמצאה תמיד את האפיקומן הייתה שרה. כי היא ירשה ממש ליד אבא וראתה היכן הוא שם את האפיקומן. אבל אבא הכין מראש משהו קטן לכל אחד מאיתנו לא משנה מי מצא את האפיקומן. זה היה משהו אחר לגמרי ממה שעושים פה. כי שם קראו את הכל ועד מאוחר בלילה.

אני זוכרת את ליל הסדר האחרון ביאסי לפני שעזבנו את הבית. אני זוכרת אותו כי הייתי כבר בת 6. בכל השנים הקודמות הייתי קטנה מידי. סביב השולחן הגדול ישבו כולם. חלק מהילדים ישבו על הספה הגדולה וכדי שהקטנים יוכלו להגיע לשולחן שמו עליה שמיות וכריות. אני זוכרת אפילו את סדר הישיבה סביב השולחן. אבא ישב בראש השולחן. לידו שרה. זו שתמיד מצאה את האפיקומן. מהצד השני של אבא ישבה אמא. ליד שרה ישבו לפי הסדר: אני, בת שבע ואריה. אחריו הבת של אסתר שהייתה בגיל של אריה ולידה אסתר ובעלה. הבעל של אסתר היה חייל בצבא הרומני. אחרי אסתר ובעלה וקלרה וכל היתר.

הסדר היה יפה כל כך עם התפילות ועם השירה. אהבתי את השולחן הגדול, אהבתי את הנברשת הגדולה שהייתה תלויה מעליו, אהבתי את הרהיטים מעץ שהיו שם. אהבתי את הבית. לא היינו עשירים ולא היינו עניים אבל היינו מאושרים.

●●● תקופת המלחמה - 1941-1944

התקופה האחרונה ביאסי, הייתה תקופה של הסתתרות מפני הגרמנים וגם מפני הרומנים. שרה עלתה לכיתה גימ"ל ואני לכיתה אל"ף. כעבור יומיים מתחילת שנת הלימודים, אבא הוציא אותנו מבית הספר ללא הסבר. בזה נגמרו הלימודים שלי. הקהילה התחילה להתארגן למצב שיבוא. הכינו הרבה אוכל ומקומות מחסה ומקלטים.

יום אחד חזרנו הביתה מבית הכנסת והבית היה ריק מכל הסחורה והמכונות. נכנסו לבית שלנו ולקחו את כל המעילים שהיו שם. זה גרם לאבא ולעוד כמה משפחות יהודיות לחשוב שצריך לחזור לרוסיה כי כאן יהיה רע. הם התארגנו עם שלוש עגלות עם סוסים (אני זוכרת שגלגלי העגלות היו עשויים עץ) העמיסו אותנו על העגלות ויצאנו לדרך. בדרך היינו צריכים לעבור גשר מעל נהר אבל על הגשר היו גופות של בורחים אחרים או סתם יהודים שנרצחו והונחו שם. הדם טפטף מסביב וזה היה נורא. ההורים החליטו לחזור. לאבא היה כסף והוא נתן אותו לשומרים כדי שיתנו לנו לחזור ליאסי ולא ירצחו גם אותנו. וכך היה. ככה התחילה תקופה שההורים נאלצו לעבוד בכל עבודה שמצאו כדי להתפרנס. בית המלאכה כבר לא היה. אמא נאלצה לעבוד במכבסה של משפחה עשירה ואבא עבד כשמש בבית הכנסת ואז הוא התחיל ללבוש קפוטא ולשים כיפה. הוא היה חייב. לפעמים הלכתי איתו לבית הכנסת. עזרתי לו להכין את המים לנטילת ידיים.

יום אחד כשחזרנו הביתה ראה אבא מרחוק שני שוטרים. מיד לקח אותי ושם אותי מתחת לקפוטא שלו. לשוטרים אמר שאני חולה מאד והוא צריך להביא אותי לבית החולים וכך לא חיפשו עליו. כשהגענו הביתה ראיתי שבתוך הקפוטא שלו היו עצים שגנב כדי שיהיה במה לחמם את הבית. היה מחסור בהרבה מצרכים באותה תקופה ובין היתר בעצים לחימום. הוא היה מבריח מתחת לקפוטא שלו עצים כדי שיהיה לנו במה לחמם בחורף. כשבאנו הביתה שאלתי אותו מדוע גנב את העצים, הרי לימד אותנו לא לגנוב. הוא ענה שזה לא נקרא גניבה. זו מצוקה.

אחרי תקופה מסוימת הלכתי עם אמא לעבודה שלה לעזור לה במכבסה. פעם הסבון הגדול שאיתו עבדה התבקע באלכסון וחצה את גוש הסבון בדיוק לשניים. אמא לקחה חלק והביאה הביתה. וכך יכולנו להתרחץ עם סבון שגם היה מצרך שקשה היה להשיג. חוץ מזה, את האוכל שלי קבלתי בבית של העשירים, חלק ממה שאמא קבלה שם.

אחרי זמן קצר נאלצנו גם לצאת מהבית ולהסתתר. זה היה בשנים 42-1941. השלטון הרומני הסכים עם השלטון הנאצי לתוכנית העברת כל יהודי רומניה למחנות עבודה והשמדה. ואז ברחנו מהבית והסתתרנו.

במקלט הראשון שהיה מרתף מתחת לבית, היינו ארבע משפחות עם ילדים. ההורים הצליחו, בעזרת הקהילה היהודית של יאסי, לאגור מזון רב במקלט. הקהילה היהודית סייעה גם למצוא מקלטים וגם לכל היתר. כך היינו במקלט שכל פתחו היה חלון קטן סגור בסורג ברזל שפנה לרחוב. כל משפחה קבלה פינה והסתדרה שם עם שמיכות ומזון. לדעתי, היה לנו מזון מספיק לחצי שנה אבל ההורים שלי רצו עוד אוכל ויצאו יום אחד אל מחוץ למקלט. באותו יום הם לא חזרו. הסתבר שתפסו אותם עם עוד יהודים רבים, העבירו אותם למקום איסוף וירו בהם.

היינו במקלט עוד כמה שבועות ואז, הרבה בעזרת רומנים שהלשינו, גילו אותנו. חתכו את סורג הברזל ונכנסו פנימה עם כלבים. ברחנו דרך צינור ביוב שיצא מהמקלט וחצה את הכביש לצד השני. צינור שעליו ידענו כל הזמן. אני זוכרת שהמים הגיעו לי עד הצוואר. הכלבים שרדפו אחרינו נעצרו בפתח של צינור הביוב. הם לא נכנסו פנימה. כשהגענו לצד השני מישהו פתח לנו את מכסה הביוב והוציא אותנו החוצה. כמו שאמרתי הקהילה היהודית עזרה ליהודים בכל דרך אפשרית. וכך ניצלנו.

עברנו ממקלט למקלט עד סוף המלחמה. כולנו הסתתרנו ולא יצאנו רק שושנה וקלרה יצאו לחפש אוכל עבורנו, הילדים הקטנים. כל החלונות במחבוא היו מכוסים בנייר שחור והמיטות צפופות. ישנו כולנו יחד. אסתר, שהייתה כבר אמא בעצמה שמרה על כולנו. בשלב מסוים עברנו לקצה השני של העיר קרוב לטוני.

סוף המלחמה מבחינתנו היה כשהרוסים נכנסו לרומניה. זה היה בשנת 1943. באותו זמן הסתתרנו בבית הכנסת. הרוסים נכנסו עם חיילים וטנקים והיו הרבה הפצצות. אנחנו, כמו כולם, יהודים ורומנים, ברחנו מרחוב אחד לשני כדי לא להיפגע. לפעמים בין הטנקים הרוסיים. היו הרבה הרוגים בהפצצות האלה אבל איך שהוא, למזלנו לא נהרג איש מאתנו. בהפצצות האלה נהרס בית הכנסת.

התמונה של אמא.

צולמה כשהנאצים נכנסו לרומניה. בתמונה, אמא הייתה עם טלאי צהוב. אחי, הוריד את הטלאי וסידר לתמונה מסגרת.

אסתר לפני המלחמה עם
שמלה שתפר לה אחי הרש

אחותי אסתר ואחי הרש.
התמונה שאחי הרש לקח
איתו לפני שהלך לצבא.
את התמונה הזאת שמר עד
שעלה לארץ.

רותי מימין, שושנה משמאל
ובת שבע באמצע
התמונה שאחי הרש לקח
איתו לפני שהלך לצבא. את
התמונה הזאת שמר עד
שעלה לארץ.

דודה רוזה, האחות הקטנה של
אמא היחידה שנשארה בחיים
בקישינב, בפוגרום. כל 12 אחיה
והוריה נרצחו. היא הייתה בת
3 בסך הכל, התחבאה מאחורי
כוננית וכך ניצלה. המשפחה
הגדולה שהייתה לנו בקישינב
אספו אותה אליהם והביאו אותה
אלינו ליאסי. היא גדלה אצלנו
כמו בת משפחה. לפני שפרצה
המלחמה חזרה לרוסיה והגיעה
לארץ בשנת 1992.

אסתר בלבוב עם שתי בנותיה

טוני הבכורה הייתה נשואה כשפרצה המלחמה. היא התחתנה ביאסי והיו לה שני ילדים. נשארה ברומניה כל החיים. הגיעה ארצה בשנת 1965.

אסתר אחותי השנייה. התחתנה ביאסי ונולדו לה שני ילדים. חיה בלבוב עד 1970 ואז עלתה לארץ. **הרש**, שקראנו לו הרש'לה, התגייס לצבא הרוסי בגיל 17. שינה את שמו לאליה כדי שלא מיד יזהו אותו בתור יהודי. אחרי המלחמה היה בסיביר. הוא נשלח לשם אחרי שעזר לי ולשני אחי הקטנים לברוח מבית היתומים בצ'רנוביץ - שאליו הגענו אחרי המלחמה - ולחצות את הגבול לרומניה בדרך לישראל. הוא התחתן ונולדה לו בת אחת. עבד בעיר הבירה של סיביר במפעל מתכת. הוא, אשתו והבת הגיעו לארץ ב-1992.

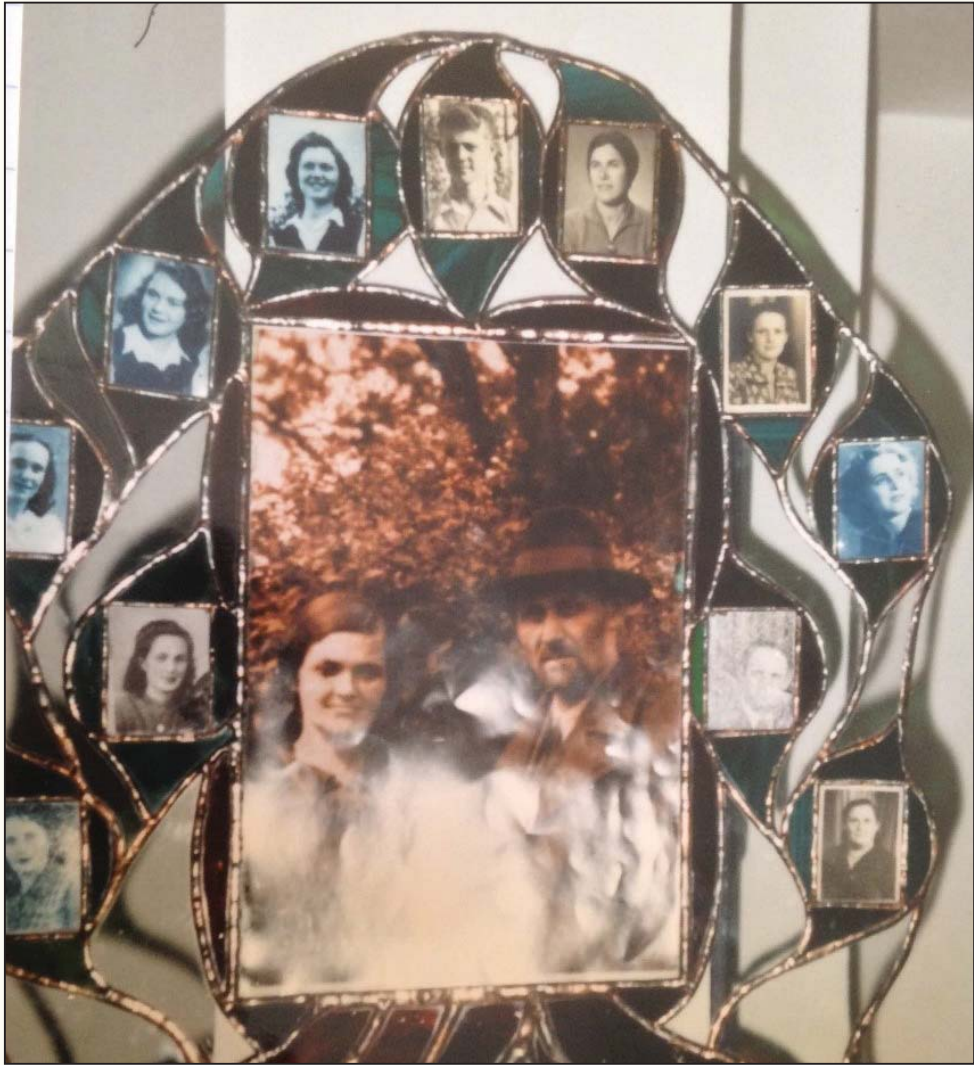
קלרה, נשלחה על ידי אבא ללמוד בבוקרשט תפירת מחוכים וחזיות. ההורים שלי דאגו שלכל אחד מאיתנו יהיה מקצוע. קלרה עבדה בזה עד סוף ימיה. היא גרה בצ'רנוביץ עד 1992 ואז עלתה לארץ עם בעלה ובנה.

שושנה רותי ורבקה היו מעל שנה בקפריסין. משם עלו לארץ בשנים 1948-1949 אחרי הכרזת העצמאות ויציאת הבריטים מהארץ. שלושתן התחתנו בקפריסין ונולדו להם ילדים.

שרה הייתה איתנו בבית היתומים ביאסי. איתי, עם בת שבע ועם לייבל'ה. (אריה) הייתה צריכה לנסוע איתנו להולנד. אבל יום אחד נעלמה לנו ולא ידענו מה קרה לה עד שנפגשנו בארץ. הסתבר שלקחו אותה כדי להעלות אותה לארץ, כי הייתה מבוגרת יותר מאתנו והיו צריכים אנשים צעירים לעבודה בארץ. היא הגיע לישראל בשנת 1946 אחרי מסע קשה בסירה קטנה עם עוד עשרות עולים סירה שטבעה מול חופי תורכיה אבל בזכות תושיה של הבחורים הצליחו להעלות כמעט את כולם לחוף הבריטים תפסו אותם על החוף ושלחו אותם לקפריסין.

כשהגיעה לארץ שלחו אותה לקיבוץ בנגב ואחר כך לעזור בהקמת יישוב חומה ומגדל. בשלב מסוים חלתה מאד ואחרי שהבריאה הגיעה לקיבוץ דליה. כשהגיע זמנה להתגייס עזבה את הקיבוץ ועברה לגור אצל אחיותיה רבקה ושושנה לסירוגין. שרה הייתה מוכשרת במוסיקה ידעה לשיר נהדר. הקול שלה ממש לאופרה. גם בתור ילדה קטנה קראו לה הזמיר. גם במשפחה וגם בקיבוץ. שרה התחתנה שבוע לפני נולדו לה שלושה ילדים.

בת שבע, לייבל'ה (אריה) ואני היינו כל הזמן ביחד. שמרנו אחד על השני ולא נפרדנו עד שהגענו ארצה. שלושתנו היינו בלתי נפרדים. לא הסכמנו להיפרד בשום מקרה.

עץ משפחה

בשנת 1944 יצאנו מהמחבוא. הרוסים כבר גרשו את הגרמנים מרומניה. היינו: אני, בת שבא ולייבלה וכל האחים שלי חוץ מטוני והרש. חיפשנו משפחה. המשפחה היחידה שהייתה לנו הייתה ברוסיה. לפני המלחמה, המשפחה ברוסיה הייתה גדולה מאד והיינו בטוחים שנמצא אותם או מישהו מהם.

נסענו חזרה לקישינב. נסענו לשם במשאית. עם החיילים. או בטרמפים. הגענו עיפים ורעבים ועם פחד גדול. קישינב הייתה ריקה. זה היה לא יאומן. ממש ריקה. איכשהו מצאנו מקום לינה אבל לא מצאנו אף אחד מהמשפחה. וגם לא אוכל.

למחרת או כעבור יומיים נסענו לסורוקה כי גם שם היו צריכים להיות חלק מהדודים שלנו. אך גם שם לא מצאנו אף אחד. אבל שם לפחות היה בית כנסת ויהודים שעזרו לנו. שם גם פגשנו את אחד הדודים שלנו. הוא סיפר לנו שחמישים קילומטר משם יש כפר ילדים ושכדאי לנו להגיע אליו. בת שבע, לייבלה ואני, יחד עם רבקה שהייתה בת 12, החלטנו ללכת לכפר הילדים. הלכנו ברגל. הלכנו יום שלם בלי מזון ובלי מים. היתר נשארנו בסורוקה לעבוד. רבקה הביאה אותנו לכפר וחזרה לסורוקה יום למחרת. ברגל. יותר מאוחר הגיעו לכפר גם אסתר ושני ילדיה הקטנים וגם שרה. בכפר הזה היינו כחצי שנה. עברנו שם חורף קשה מאד.

בכפר הזה היו כל הילדים הרוסיים מהעיר ומהסביבה. ילדים שבזמן המלחמה ההורים שלהם היו מגויסים וגם כל בעלי החיים של האיכרים היו מגויסים ולא היה מי שיטפל בהם. בתי הספר לא פעלו וגם אוכל לא היה. בכפר הזה שמרו על הילדים בזמן המלחמה.

מנהל הכפר היה איש רוסי גבוה שהסכים לקבל אותנו. לבנות היה חדר משלהן ולבנים חדר משלהם. בחדרים היו מיטות קומתיים עם מזרונים קש. אסתר וילדיה ושרה גרו בבניין אחד והן עזרו בבישול במטבח. כדי לאכול היינו צריכים ללכת 2 ק"מ למקום בו אסתר עבדה כי שם היה המטבח. גם בחורף בשלג העמוק. אבל מה שטוב היה שקבלנו שם כל יום מרק גריסים ופרוסת לחם אחת. זה היה מעט מאד ונשארנו רעבים אבל זה היה לפחות משהו.

מנהל הכפר היה אדם נפלא. אני זוכרת שלימד אותנו חשבון על האדמה, כי לא היו מחברות ולא כל אמצעי לימוד אחרים וכך הוא היה מלמד. לי הוא זכור כאיש מיוחד. אבל לפעמים הוא עזב את הכפר, לא יודעת בדיוק בשביל מה, ונשארנו לבד. ואז הילדים הגדולים, בעיקר הבנים, היו מתעללים בקטנים, למשל באריה, אחי הקטן. קצת כי הוא היה יהודי וקצת כי ככה זה ילדים. אבל אריה לא התאונן והילדים למדו לכבד אותו.

יום אחד כשמנהל הכפר לא היה במקום, הגיע לכפר אחי, הרש. כשראינו אותו מרחוק היינו בטוחים שהוא המנהל. אבל כשהתקרב, ראינו שזה הרש. הוא שמע שהגענו לכפר ובא לראות אותנו.

זו הייתה הפעם הראשונה שראה את לייב'לה. כי לייב'לה נולד אחרי שהרש התגייס לצבא. הייתה שמחה גדולה מאד. בעצם עברו שש או שבע שנים מאז שראינו אותו בפעם האחרונה. הוא לקח את אסתר והילדים ואת שרה וחזר איתם לצ'רנוביץ. סידר להם שם דירה. אסתר והילדים נשארו בצ'רנוביץ עד 1992. אחר כך חזר לקחת גם אותנו. הוא מצא מוסד לילדים בצ'רנוביץ שיכול היה לקבל אותנו. זה היה בית ספר לשעבר ששימש בית לילדים אחרי המלחמה. היינו שם כמה חודשים. מנהל המקום אירגן פעילות מוסיקה לילדים אבל לא לימודים. מה שכן, היינו צריכים לנקות את המוסד. את החדרים, את המיטות וכדומה. שאבנו מים מהבאר. גם שם לא היה הרבה אוכל. מידי פעם יצאנו לבקר את אסתר ושרה בעיר.

●●● אפלדורן

אחרי שאחי הרש פגש אותנו הוא, כנראה, חשב שלא טוב שנישאר ברוסיה, ועדיף לנו לנסוע למקום אחר כשהמטרה הסופית היא לעלות לישראל. אני לא יודעת איך הוא ידע, אבל הוא שמע שיש כפר ילדים בהולנד, כפר לילדים יתומים יהודיים, שממנו מארגנים עלייה לארץ. הייתי בת 11, בת שבע הייתה בת 9 ולייב'לה בן 5.

ואז יום אחד הוא אמר לנו להתכונן כי אנחנו יוצאים מהמוסד בצ'רנוביץ. הוא סיפר למנהל שיש אירוע משפחתי והוא צריך לקחת אותנו לשם כדי שנשתתף בו. כשבעצם התוכנית הייתה להבריח אותנו מרוסיה. אחרת לא היו נותנים לנו לעזוב. הוא אמר לנו להיות בשקט והביא אותנו למקום שמשם, צריך ללכת ביער עד שמגיעים למשאית ואנחנו נזהה אותה לפי האורות. הלכנו בשביל, שמענו קולות, אבל משום מה הלכנו בדיוק בכיוון ההפוך. באיזה שהוא שלב, המשאית הניעה ושמענו יותר חזק את רעש המנוע בדיוק מהכיוון ההפוך שבו הלכנו. חזרנו על עקבותינו בריצה מטורפת. אבל הגענו בזמן. פגשנו את המשאית.

הרבה יהודים היו שם. משפחות עם ילדים קטנים, ילדים לבד ילדים עם הורה אחד ומבוגרים בלי ילדים. במשאית היו שלושה ספסלים. עלינו והתיישבנו. כל אחד קבל סיסמא. כנראה כדי לזהות אותנו אחר כך או אם חס וחלילה יקרה משהו. הסיסמא שלנו הייתה: מסריק. המשאית נסעה דרך היער ועלתה על הר שהיה בגבול בין רוסיה לרומניה. שם אמרו לנו לרדת כי המשאית לא יכולה לנסוע בירידה שהייתה תלולה מאד. אמרו לנו לרדת ברגל. ירדנו, החלקנו על הישבנים הכל בחושך. למטה חיכו לנו שליחים מהארץ. הגענו שוב לרומניה.

לקחו אותנו לאולם גדול, העמידו אותנו בשורה וכל אחד ניגש לשולחן ואמר את שמו. בגלל שהייתי הכי גדולה הייתי "ראש המשפחה". היינו רעבים, צמאים ועייפים. פתאום התעלפתי. בבוקר התעוררתי על מזרון באותו אולם עצמו כשמסביב כל הילדים כל אחד על מזרון. האחים שלי ישנו לידי. קבלנו לאכול ולשתות והתאוששנו.

גם שושנה, שרה ורותי חצו את הגבול לרומניה. הן כבר היו שם מסודרות בהכשרות לקראת עלייה לארץ. אנחנו היינו האחרונים ממשפחתנו שחצינו את הגבול לרומניה. אחי הרש ואחותי אסתר וילדיה נשאר ברוסיה.

אחרי מספר ימים שלחו אותנו שוב ליאסי, לבית יתומים אחר. לאט לאט שלחו את הילדים הגדולים לארץ. אותנו, משום מה השאירו אחרונים. אולי בגלל שהיינו הכי קטנים והתעקשנו לא להיפרד. בסופו של דבר שלחו אותנו לאפלדורן.

בשלב הזה כאילו עשינו סיבוב שלם. יצאנו מיאסי חזרנו אליה. משם יצאנו לאפלדורן. הגענו לאפלדורן ברכבת משא - רכבת בהמות - שעברה מיאסי לבוקרשט, להונגריה ולגרמניה ולבסוף להולנד. מידי פעם הרכבת עצרה ובעצירות נתנו לנו לאכול ולרדת להתאוורר. בגרמניה נתנו לנו לאכול מקופסאות מזון של חיילים גרמנים שנשארו מהמלחמה. אחותי בת שבע לא רצתה לאכול. היא אמרה שהיא לא מוכנה לקחת את זה כי זה מהגרמנים.

אפלדורן שימשה לפני המלחמה הוספיס לילדים חולים ופגועים שהוריהם היהודים העשירים בנו והקימו שם גם בית חולים, גם תיאטרון וגם בית כנסת. היו שם לפני המלחמה 170 ילדים הולנדים יהודיים. הם היו הראשונים שפנו ונשלחו לאושוויץ. אחרי המלחמה אפלדורן שמשה תחנת מעבר לילדים יהודיים יתומים ממזרח אירופה שהיו מיועדים לעלייה לגאלית לארץ.
כפר הילדים פעל בין השנים: 1947-1948 (ויקיפדיה)

הגענו לאפלדורן בשנת 1947. באפלדורן היו בערך 500 ילדים. כולם יתומים או לפחות כאלה שהוריהם לא נמצאו. ילדים מכל אירופה. כל אחד הביא את השפה שלו. היו שם רומנים, בולגרים צ'כים. לא כולם דברו יידיש אבל הסתדרנו. הבנו אחד את השני. כפר הילדים באפלדורן היה בנוי כך, שהיו בו ביתנים שונים. חלקם ציבוריים, כמו בית כנסת ותיאטרון וחלקם היו שייכים לתנועות המיישבות: תנועת דרוו, גורדוניה, בני עקיבא והשומר הצעיר. לכל זרם היה בניין משלו. אנחנו היינו בשומר הצעיר. למה הגענו דווקא לשומר הצעיר? כי פשוט הם קלטו אותנו במעבר הגבול בין רוסיה לרומניה, באותו לילה שירדנו ברגל מההר, והציעו לנו להיות איתם. חוץ מזה ששושנה ורותי כבר נקלטו על ידי תנועת השומר הצעיר והן החליטו שזה מתאים לנו. ואנחנו שמחנו שיש מישהו שלוקח אותנו ודואג לנו ויודע איך קוראים לנו. לא חשבנו על המשמעות של להיות בשומר הצעיר ולא הכרנו את ההבדלים בין השומר הצעיר לגורדוניה, למשל.

הרבה פעילויות היו לנו באפלדורן. קודם כל למדנו שם לקרוא ולכתוב עברית, חשבון והרבה התעמלות. כל בוקר התעמלנו. היו גם הרבה טיולים. גם ברגל וגם ברכב, רכבת ואוניות. פעם היינו באמסטרדאם בבית הכנסת הגדול. 70 ילדים היינו ושרנו במקהלה. זה נשמע נפלא. לא כולנו היינו זמרים אבל במקהלה השתתפו כולם. חגגנו באפלדורן את כל חגי ישראל וגם, כמובן, את ליל הסדר. שרנו שירי אביב ולא את התפילות המסורתיות כמו בבית כי ככה זה היה בשומר הצעיר. אבל חוץ מזה היה שם כל: מצות ויין ואוכל כשר. בכלל באפלדורן היה מספיק אוכל.

ביום השואה עשינו מפקד באולם התיאטרון הגדול. למדנו על מרדכי אנילביץ (מפקד מרד גטו וורשה) והיו צריכים להביא את תמונתו למפקד. באותו היום ירד גשם שוטף ותמונתו של מרדכי אנילביץ הייתה מונחת במין מנהרה/מערה קטנה שחפרנו מחוץ לאולם. (שם העברנו את הפעולות על מרד גטו וורשה) היה צריך מתנדב להביא את התמונה. נידבו את בת שבע ועוד בחור אחד לבצע את המשימה. הם חזרו רטובים עד לשד עצמותיהם אבל הביאו את התמונה. היינו מגובשים מאד. השהות באפלדורן ליכדה אותנו ועד היום יש לי קשרים עם חברותי משם. השומר הצעיר היו הכי טובים. הכי מלוכדים. באפלדורן היינו שנה. שם גם שמענו ברדיו את הכרזת הקמת המדינה. ואז כולם רצו לעלות לארץ. לבסוף זה קרה. אני זוכרת את אפלדורן כמקום נפלא שהייתי בו מאושרת.

הקבוצה שלנו באפלדורן

אילניה הקטנטנה
 שיר מרטו בני ילדי הכפר.

אילניה הקטנטנה
 מתנוססה על גבעה
 ועצים היא עטופה...
 אכטניה שלנו, אכטניה זמני
 אהבנוך, אילניה! (פעמים)
 ילדיך החמודים
 לארצנו מתגעגעים
 וחדשותיה בחוט שוחים...
 אכטניה (פעמים)
 בוזרינו החסונים
 במגור אטפורט מצטינים
 ונחאו דגלם לכל מראים...
 אכטניה (פעמים)

=====

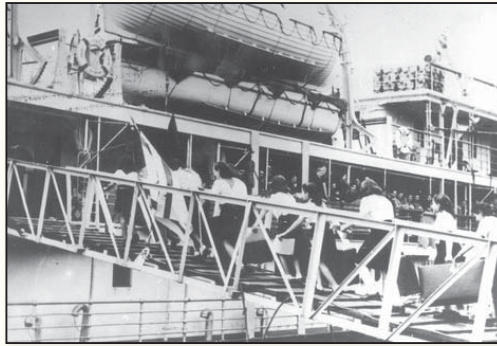
שיר ששרנו באפלדורן (מתוך האינטרנט)

●●● העליה לארץ - 18 אוקטובר 1948

לאנייה שלקחה אותנו קראו לה: "נגבה". היא נסעה מאמסטרדאם דרך מיצרי גיברלטר לחיפה. שבועיים היינו על הים. אפילו באונייה הייתה פעילות חברתית לילדים. למשל, למדנו שירים.

אוניית המעפילים נגבה. (מתוך הויקיפדיה)

בסוף שנת 1948 בעיצומם של הקרבות בנגב, נרכשה האנייה על ידי חברת צים ועל שום כך קיבלה את השם "נגבה". "נגבה" הפליגה ארצה מהולנד בפיקודו של רב-החובל רוברט סטיבנסון מילר. בהפלגת בכורה זו הגיעו על סיפון האנייה כ-500 ילדים ניצולי השואה מרומניה, הונגריה, צ'כוסלובקיה וגרמניה.

עולים על האנייה נגבה. (מתוך הויקיפדיה)

הקבוצה שלנו על האנייה נגבה, בדרך לארץ.
(מהאלבום של רחל)

נחתנו בנמל חיפה. מלחמת השחרור עדיין הייתה בעיצומה. לכן את בת שבע ואריה שכל אחד מהם היה מיועד לקיבוץ אחר, שלחו לכרכור עד שיסתיימו הקרבות. אותי שלחו לבנימינה. זאת הייתה התחנה הראשונה שלי בארץ. זה היה מחנה גדול לנוער, מעין תחנת קליטה ומעבר. הבנים לחוד והבנות לחוד. הייתי שם חודש.

די מהר העבירו אותי ואת כל הקבוצה שלנו - עשר בנות ועשרה בנים - לקבוץ שער העמקים. היינו מלוכדים מאד בקבוצה. בשער העמקים עבדתי בוועדת העבודה כסדרנית. תפקידי היה לחלק את העבודה כל יום. למטבח, למכבסה, לגן הירק, למטע ועוד. היינו חרוצים והיו מרוצים מאתנו. בין היתר עבדתי במתפרה. תפקידי היה לתפור לכל בגד מספר כך שאחרי הכביסה יוכלו לזהות איזה בגד שייך לאיזה אדם. וגם עשיתי תיקונים לגרביים. הייתה לנו מכונה קטנה מיוחדת לתיקון גרביים, שקבלנו תרומה מאחד ההורים של אחד החברים בקבוץ.

בשער העמקים הייתי מספר חודשים ואז הלכתי לנח"ל. הייתי כבר בת 17. הטירונות הייתה במחנה שמונים. ארבעה חודשים של טירונות. גרנו באוהלים. המקלחות היו שבורות, השירותים היו בור. למקלחות בלילה הלכנו עם נרות כי לא היה חשמל. לי זה לא הפריע. לחברותי מתל אביב היה יותר קשה. הן, למשל, פחדו ללכת בלילה לבד ובקשו ממני להצטרף אליהן.

בשישי שבת כל אחד חזר לביתו. לפי תור. אני נשארתי במחנה. לא היה איכפת לי. היה לי שם הכל. רדיו עיתונים ואוכל, כמובן. פעם הייתי אצל אחת מחברותי בתל אביב. כל מה שהיה להם שם היה דירה קטנה עם חדר אחד וסלון בו ישנו ההורים. אבל בעיניים שלי באותם ימים, הם נראו לי עשירים. יכולתי לצאת בשישי שבת לאחיותי שהיו כבר נשואות ועם ילדים. אחת גרה בלוד והשנייה בקריית ים. אבל הדירות שלהן היו קטנות מאד ולא רציתי להפריע להן. ובכלל לא היה אכפת לי להישאר במחנה. בקרתי אותן באמצע השבוע כי אז לא צריך היה להישאר ללילה ורציתי לשמור על קשר איתן. והמפקד אישר לי. נתן לי שוברי נסיעה לצורך זה.

בטירונות עשינו הרבה מסעות. זכור לי המסע האחרון מעתלית לכנרת. עשינו אותו בארבעה ימים. הלכנו בשטח בין שיחים קוצניים וסלעים. והייתה גם משמעת מים. אסור היה לשתות בדרך. ביום האחרון של המסע טפסנו להר תבור ובלילה התארחנו אצל אנשי כפר תבור שקבלו אותנו ממש בחום ונתנו לנו להתקלח ולאכול. זה היה טיול סיכום של הטירונות.

אחרי הטירונות שלחו אותי וכמה מחברותי ללהבות הבשן. גייסו אותנו לשתול עצים. שתלנו אקליפטוסים. מאות שתילים סביב הקיבוץ. זה היה בתקופה של ייבוש החולה. ההרים מסביב היו חשופים לגמרי והסורים ירו כל הזמן. כדי להסתיר את הבתים ואת האנשים מהסורים שתלו עצים. בלהבות הבשן הייתי ארבעה חודשים. היו לנו גם הוראות לשעת חרום, כלומר, כשהסורים ירו. תפקידי היה לקחת את הילדים הקטנים מבית הילדים למקלט.

מלהבות הבשן העבירו אותי לקבוץ ברעם. היינו כוח עזר להתיישבות. היו שם אולי ארבעים מתיישבים.

בונים את להבות הבשן

ברעם ●●●

קיבוץ ברעם נקרא על שמו של יישוב יהודי קדום. בתקופה העות'מנית היו תושבי הכפר נוצרים מארונים. במלחמת העצמאות פונו תושבי בירעם בצו צבאי ולא הורשו לחזור אליו לאחריה. ב- 14 ביוני 1949, עלו לקרקע מיסדי הקיבוץ, שלוש הכשרות של השומר הצעיר מרומניה וצ'כוסלובקיה, וכן יוצאי חטיבות יפתח, הראל וחטיבת הנגב. (מתוך הויקיפדיה)

לברעם הגעתי בסוף 1950. ברעם הייתה התקופה הלוחמת שלי. הייתי בברעם שלוש-ארבע שנים. בהתחלה כחיילת. גויסנו לעזור לקיבוץ שהיה בבניה. גרנו בבתים של הכפר הערבי הנטוש בירעם. הקיבוץ יושב על גבול הלבנון. הגבול היה מסומן על ידי ערמות אבנים כך שנדע איפה אנחנו ואיפה אסור לנו לחצות. היה פטרול שמירה 24 שעות ביממה.

היינו שמונה חיילות והיתר, צעירים, לא נשואים (היו כמה זוגות אני חושבת) שנלחמו עד אז במלחמת השחרור. כל מה שהיה בהתחלה היו כמה בתים נטושים - שגרנו בהם - וכרמים גדולים של ענבים נהדרים ועצי תאנים. כאב לי הלב. לא אנחנו נטענו את הכרמים ומי שנטע לא יכול ליהנות מהם.

בנינו בתים, רפת מקלחות. בנינו מעץ ולוחות פח. ההורים של הצעירים שהיו בעלי אמצעים תרמו ליישוב מקרר גדול. הצעירים שהתיישבו בברעם היו ילידי הארץ. התפקיד שלנו היה להשלים את הקיבוץ. חשמל היה מגנרטור שהפעלנו בחמש אחר הצהריים כדי שיהיה חשמל בערב. בהתחלה עבדנו בכל עבודה שהייתה. למשל, בבניה. לימדו אותנו להניח מרצפות על חול. עבדנו בסיקול אבנים ושתילת עצי פרי. עבדנו גם בשמירה. היו לנו רובי סטן.

והייתה רפת קטנה בקיבוץ. בסך הכל שלוש ארבע פרות. עבדתי ברפת עם עוד שני בחורים. בנינו חצר לעגלות הקטנות. לאט לאט הרפת גדלה והגיעה לחמש עשרה פרות ופר אחד. צריך היה להזריע. צריך היה לחלוב. חלבנו בידיים לתוך כדים. את הכדים סדרנו ושמונו במקרר. גם במתפרה עבדתי. בגיהוץ. פרקנו את משאיות האספקה שהגיעו לקיבוץ. כל עבודה שהיה צריך לעשות עשיתי. אהבתי לעבוד ולא היה איכפת לי במה. המלחמה עשתה אותי כזאת שהייתי מוכנה לעשות הכל. ביציאות שלי מהקיבוץ עם העדר למרעה, פגשתי לעתים קרובות רועה ערבי צעיר, ממש ילד, שגם יצא עם הפרות שלו. דברנו עברית.

סימון הגבול של ברעם עם לבנון

החלטתי להגיע לאחותי בחיפה. לא היו לי ממש תוכניות ולא ידעתי בדיוק מה אעשה. נסעתי בטרמפים ודברתי עם הנהג. ספרתי לו שעבדתי ברפת. הוא הציע לי לנסוע לכפר ויתקין. יש שם משקים עם פרות בטח יהיה מישהו שיצטרך עזרה, הוא אמר. לא חשבתי פעמיים ונסעתי איתו עד כפר ויתקין. ובאמת חיפשו שם עזרה. הסידור היה שאגור אצל המשפחה ואקבל משכורת חודשית. במשק הראשון הציעו לי לגור בקומה העליונה של לול ישן ונטוש. חוץ ממיטת ברזל ללא מזרון היה שם מלוכלך ומוזנח. ניקיתי מעט וישנתי שם. כעבור זמן לא רב, אחרי שבעלת הבית האשימה אותי בגניבת כסף, (מה שלא היה נכון) החלטתי לעזוב ולחפש משק אחר.

הייתי כבר בת עשרים ובמשק השני עבדתי כמו עבד. לטפל בתינוקות, לעבוד ברפת, לקטוף בפרדס, לטפל באפרוחים. לא היה איכפת לי אבל ישנתי על מזרון על הרצפה בחדר אחד עם הסבים. לילה אחד הרגשתי שהזקן מנסה להתקרב אלי וזה גרם לי להחליט למצוא לעצמי מגורים אחרים. עברתי לצריף שהיה שייך למחנה צבאי שהיה שם פעם. סדרתי אותו וישנתי בו. אבל כבר החלטתי בלבי לעזוב גם את המשק הזה. בכפר ויתקין הייתי בערך שנה.

יום אחד נסעתי לחיפה לבקר את אחותי. במקרה ראיתי ברחוב שלט: בית מפ"ם. החלטתי להיכנס לשאול אם יש עבודה בשבילי. המזכירה שאלה אותי אם אני יודעת לגהץ. עניתי שכן, כמובן. ואז היא הציעה לי לבוא איתה לבית חולים "מולדה" (היום בית הארחה של מכון רוטנברג), שהקים אביה, ד"ר רודולף מאייר. (בית החולים הוקם בשנת 1934 ונסגר ב-1958) מסתבר שחיפשו שם עובדת לגיהוץ ותיקונים לבית החולים. התקבלתי לעבודה ויותר לא חזרתי לכפר ויתקין. בבית החולים עבדתי בבוקר בגיהוץ ואחר הצהריים במטבח. בית החולים בזמנו היה קטן. היו בו בסך הכל 30 חולים. בעצם זה היה בית חולים ליולדות וגם עשו שם ניתוחים לנשים. בחיפה גרתי בבית החלוצות, בחדר צפוף עם עוד ארבע נשים. בית החלוצות היה ברחוב החלוץ מעל שוק תלפיות. לעתים די קרובות נשארתי ללון בבית החולים. האחיות אפשרו לי לישון שם אם הייתה מיטה ריקה.

●●● איך הכרתי את שמואל

יום אחד ירדתי יחד עם שושנה, שהייתה טבחית בבית החולים "מולדה" להסתובב ב"הדר". שושנה הייתה כבר נשואה והייתה אמורה לפגוש את בעלה. יחד עם בעלה הגיע חבר שקראו לו שמואל. הלכנו לסרט ואחרי הסרט שמואל ליווה אותי לבית החלוצות שנסגר כל ערב ב- 11 והיינו צריכים למהר כדי שלא אשאר בחוץ. כשנפרדנו שאל אותי אם ניפגש גם מחר. אמרתי שאינני יודעת אבל כבר באותו הערב הרגשתי שיש לי משיכה אליו. זו הייתה הפעם הראשונה שהרגשתי כך כלפי מישהו. הוא ניסה לתת לי נשיקה אבל אני ברחתי מהר. למרות זאת הוא בא למחרת. מלוכלך ושחור מהעבודה (הוא עבד במוסך לתיקון צמיגים גדולים) כבר באותו היום הוא אמר לי: אנחנו נתחתן. אמרתי כן. לא הייתי בטוחה למרות שהמשיכה בינינו הייתה הדדית ומידית. הכרנו באוקטובר והתחתנו ב- 12 לדצמבר 1954. מיום שהכרנו טיילנו הרבה ביחד בעיקר כדי להכיר את המשפחות. אני את שלו והוא את שלי. הייתה התרגשות גדולה מאד כשהודעתי על נישואי. התחתנו במועדון בקרית ים. קבלנו אותו בלי תשלום רק היינו צריכים לסדר ולהביא את הכיבוד. כל המשפחה והחברים התגייסו ועשו סנדוויצ'ים ועוגות. הביאו חבית קטנה של דג מלוח ובוטנים. ומה צריך יותר? בחתונה היו - כמובן - אחיותי שושנה, רותי, רבקה, שהיו כבר היו נשואות ואחי אריה ואחותי בת שבע שהיו עדיין רווקים. היה צנוע בחתונה אבל השמחה הייתה גדולה.

אני ושמואל וכל המשפחה ביום החתונה

12/12/1954

כשהכרתי את שמואל הוא חי במערה. מה זאת אומרת? בנווה שאנן של היום, מאחורי אחד הבתים הייתה מערה בצלע ההר. בעלת הבית סידרה אותה קצת שמה שם שתי מיטות ברזל דלת בכניסה והשכירה את המקום לשני בחורים. אחד מהם היה שמואל שהיה אז אחרי שרות בצבא ולא הייתה לו פרוטה. אחרי החתונה, במקרה, הגריל שמואל דירה בדרך נווה שאנן. הוא צריך היה לשלם עליה, אבל כיוון שהיו הרבה שחיפשו לקנות דירות ומספר הדירות היה מצומצם הייתה הגרלה והוא זכה. היו לו 700 לירות שחסך בעבודה ולי היו 400 לירות שקבלתי מהבנק הלוואה ללימודים ועם הסכום הזה התחלנו את חיינו.

הדירה הייתה קטנה וריקה. כזוג צעיר קבלנו מקרר, מכונת כביסה ופלטת גז לבישול וספה שנפתחה למיטה. לכל זה הייתה לנו זכות לקבל בתשלומים. המדינה נתנה כהלוואה ואנחנו החזרנו כל חודש. אני זוכרת שאכלנו מצלחת אחת. לא כי לא היו לנו עוד צלחות, אלא בשביל האינטימיות.

גרנו שם שנתיים שלוש.

שמואל תמיד חלם שיהיה לו משק. הוא בא מכפר קטן בצ'כיה בשם חוסט וזכר איך עזר לאימו למכור בשוק תוצרת חקלאית. כנראה התגעגע למה שהיה וחלם להיות חקלאי. ואני הלכתי אחריו. לא פחדתי מעבודה קשה. בתחילת שנות החמישים חילקה הסוכנות בתים עם חלקות של 4 דונם בכפר ביאליק כי רצו להרחיב את ההתיישבות החקלאית. בתוך החלקה הייתה רפת, מתבן ובית אימון לאפרוחים. שלחנו להם מכתב בקשה עם המלצה מכפר ויתקין שאני יודעת לטפל בפרות וכך זכינו לקבל משק. מכרנו את הבית בנווה שאנן והכסף הזה הספיק לנו לרכוש את המשק בכפר ביאליק. הגענו לכפר ביאליק בספטמבר 1957.

הבית שקבלנו היה קטן ולא גמור. 48 מטר מרובע עם קירות, דלת וחלונות אך בלי רצפה ובלי דלתות פנימיות. כלומר הייתה רק רצפת בטון אך בלי בלטות. בחלקה שקבלנו הייתה "חתיכת רפת" ובית אימון שהספיק ל-400 אפרוחים, ולול קטן שהסוכנות בנתה. הייתה לנו מיטת סוכנות, ספה, שטיח ירוק קטן, שולחן מקש ושתי כורסאות קש. קנינו שתי דלתות לחדרים שבתוך הבית ומהסוכנות קבלנו גם שתי פרות. כך התחלנו את דרכנו בכפר ביאליק. כשנכנסתי להריון היינו צריכים לחשוב על חדר לתינוק. לא היה לנו מספיק כסף אז החלטנו לרצף רק חדר אחד ולסדר אותו כך שיתאים לתינוק. הלכנו לבחור בלטות אבל שוב בגלל על הבטון. הפועל הערבי ראה את הבלטות שקנינו ועשה מעשה טוב והביא מהכפר שלו בלטות טובות בלי לדרוש תשלום נוסף. אחר כך מצאתי מיטה ישנה של תינוק וצבעתי אותה. יצא נהדר. ואז עופר נולד. זה היה אושר רב שכל מה שעשינו עשינו לבד. אנחנו שבאנו מהשואה, שמחנו בכל מה שהיה לנו. גם האהבה שלנו הייתה נפלאה. אי אפשר לתאר את האושר הזה. כשמתחילים מכלום אז כל דבר גורם לסיפוק. במיוחד אם כל דבר עושים בידיים שלך. כל יום היה משהו אחר. כל יום הוספנו עוד משהו, בנינו עוד משהו ולמדנו עוד משהו. למשל על גידול פרות. פרה אחת מתה כשהייתה בהריון. העגל מת לה בבטן והוותרנו לא הצליח להציל אותה. את הפרה הנוספת מצאנו בכפר קיש שאליו הגענו בטרמפים. אבל כשהגענו חזרה לכפר ביאליק עצרו אותנו בשער ואמרו שאנחנו לא יכולים להכניס את הפרה לכפר בגלל מחלת הפה והטלפיים שהייתה בכפר קיש. אז קנינו עגלה מקבוץ גבעת עוז. ואיתה הצלחנו. והנה היום יש לנו רפת גדולה ובה יותר ממאה חולבות.

קנינו אפרוחים. 800 אפרוחים. 400 מהם היו בבית אימון ו-400 בבית. חדר אחד היה לתינוק וחדר אחד לאפרוחים. רוב האפרוחים גודלו לתרנגולות מטילות. עבודה עם מטילות היא עבודה קשה. צריך למיין את הביצים לפי גודל. לשקול כל ביצה ולהטביע עליה חותמת ואחר כך להביא למחסן במרכז הכפר שהיה מוכר את הביצים לתנובה. זו הייתה עבודה קשה וברגע שמצבנו הכלכלי השתפר חיסלנו את הלול. זה קרה 20 שנה אחרי שהגענו לכפר ביאליק. בהתחלה גם גידלנו ירקות. חצילים, עגבניות מלפפונים, פלפלים. מערכת השקיה לא הייתה אז יצאנו לחלקות עם חביות מים והשקינו כל שתיל עם פחית. ויצא טוב. בנוסף שמואל המשיך לעבוד בבקרים בתיקון צמיגים, בצהריים במשק ובלילות במיין דגים בנמל הקישון עם עוד חבר. וגם אני עבדתי בנוסף למשק, כמטפלת לילד של השכנים שהיה אצלי כשאימו יצאה לעבודה. כשבאים מהשוואה לא מתלוננים על כלום. מקבלים כל עבודה בטוב. מתגברים על כל הקשיים. וחוף מזה היינו חרוצים. האהבה בינינו הייתה חזקה והסכמה מלאה כמעט על כל דבר. אחרי שהתבססנו קצת מבחינה כספית, גם השלמנו את הבית ובנינו קומה נוספת בה גר היום בני ארז עם משפחתו. הוא ממשיך להחזיק את הרפת.

אני ושמואל עם עופר על האופניים
בקריית ביאליק (1959)

העבודה ברפת (בשנות ה-70)

השכנים תמיד אמרו לי: איזה ילדים יש לך!
 עופר, הבכור נולד ב- 1958. ארז ב- 1959 ומיקי ב-1962.
 כשהילדים היו קטנים - עד גיל שנה בערך - לקחתי אותם אתי לעבודה במשק. או בלול או בעגלה.
 עם הלול הייתי לוקחת אותם לשדה. שמה רשת נגד זבובים ומניקה אותם בשדה במהלך העבודה.
 עם העגלה שהייתה קשורה לאופניים לקחתי אותם למחלבה עם כדי החלב שחלבנו באותו יום. כך
 הובלנו גם ביצים וגם חלב. לפעמים הילדים זרקו ביצים על הדרך ועד שהגענו למרכז המשק כל
 הדרך הייתה מסומנת בביצים. בעיקר מיקי. זה היה נוח. כשרצו לאכול שלפתי שד וכשרצו לישון
 שמתי אותם בעגלה.
 בגיל שנה הם כבר הלכו לגן. בגיל שש שבע, הם כבר עזרו לנו בעבודה במשק. למשל, הובילו את
 הביצים למחסן הביצים. הם אהבו את העבודה ואהבו את המשק. הם היו איתנו בשדה כמעט מיום
 שנולדו. גם כשהלכו לבית הספר היו עוזרים לנו אחרי הלימודים. לכל אחד היה תפקיד. ארז היה
 עושה את הקניות ולוקח את מיקי מהגן על אופניים, מיקי הצעיר, עזר בגיזום הדשא. היה לנו פעם
 דשא גדול. עופר עזר ברפת בחלוקת אוכל לפרות ועוד.

עופר היה תלמיד מצטיין. מכיתה אל"ף. הוא סיים כיתה י"ג כהנדסאי מכונות ביד נתן. אחר כך
 שירת בתותחנים ושירת בסיני. במלחמת לבנון הראשונה. (1982) הוא היה מגויס. בזמן המלחמה
 היה צריך להתחתן עם מוניקה והיה ספק אם יגיע. אבל הסוף היה טוב והחתונה התקיימה בזמן. היו
 בחתונה הרבה מחבריו החיילים והיה מאד שמח. אחרי החתונה עבר לגור באפק. עופר אוהב בעלי
 חיים. בשנים האחרונות, מאז שאביו נפטר, הוא מתנדב בבית אבות בקרית אתא. כל יום שישי הוא
 שם לארבע שעות מביא איתו את הכלב שלו והדיירים מלטפים את הכלב. מוניקה אשתו עובדת
 בחינוך מיוחד אבל גם היא מתנדבת. היא עוזרת לאישה מבוגרת שנשארה לבד ומבשלת לה כל
 שבוע. לעופר ומוניקה שתי בנות. גל בת 33 וטל בת 31. ולטל יש שתי בנות. והן הנינות שלי.
 ארז תמיד עבד במשק. הוא אהב את העבודה הזאת. היום הוא מחזיק את הרפת. כבר מגיל צעיר
 אהב לשחות והיה שחיין טוב. גם היום הוא שוחה. הוא גם התנדב לעזור לנכים בברכת "אילן"
 בקריית חיים והיו שנים שהשתתף שם בחוג ריקודי עם לנכים.
 הוא ואשתו ושלושת בנותיהם גרים בכפר ביאליק בקומה מעלי.
 מיקי עובד בקיבוץ יזרעאל במפעל מייטרוניקס. העבודה של מיקי היא גם התחביב שלו. הוא
 התחתן עם רינה ויש לו בן אחד. מיקי ואשתו טיפלו בשלוש ילדות כמשפחה אומנת והצליחו להביא
 אותן לחיים טובים.

קבלת שבת בכפר ביאליק

שמאל עם הבנים

דודה רוזה באמצע, אני משמאל ואחותי בת שבע מימין.
התמונה צולמה כשדודה רוזה עלתה לארץ בשנת 1992.

בית הקברות ביאסי בו קבורים הורי. צולם בביקורי ביאסי בעת טיול שורשים שעשינו ב-1996. בטיול זה היו: אני ובעלי, אחותי בת שבע, אחי אריה, ואחותי שרה ובתה.

תמונות מטיול שורשים ברומניה: בתמונה הימנית אני ובתמונה השמאלית אחי אריה

ברכה שכתבה לי אחותי בת שבע ליום הולדת השבעים

רחל,

משפחה גדולה היינו. הרבה ילדים במושגים של ימינו. עברנו תלאות רבות. כל אחת מהאחיות הייתה באיזה שהוא שלב בחיים קצת אמא. לא רק אחות. אך הגורל בחיינו היה שאנחנו שלושה הילדים הקטנים התגלגלנו ביחד חלק חשוב בילדותנו. את, בסך הכל שנתיים בוגרת ממני, אך גודל האחריות והדאגה שהקרנת עלינו (על אריה ועלי) נתן לנו הרבה כוח ובטחון כל הדרך מרומניה להולנד. ידעת לדאוג לנו וכשלא רציתי לאכול מהמזון שקבלנו בגבול גרמניה את בכית בלילה. הרגשת אחריות ודאגה כמו אמא. ובהולנד. כמה טוב שיש לי אחות כזאת. הרגשתי שיש לי גב ותמיכה. מי יודע איך הייתי בונה את המשך חיי לו לא היית איתי.

כשהפרידו בינינו כאן בארץ הרגשתי כאילו חותכים חלק ממני. משבר גדול כזה היה לי רק כשההורים נהרגו. אך הזמן עושה את שלו. הקשר בינינו נהיה יותר ויותר הדוק. את לא רק אחות. את חברה ולפעמים כאילו היית אמא שלי.

אם היו שואלים אותי מה מאפיין אותך ביותר? טוב, ורוחב לב, אכפתיות מכולם, ענווה וצניעות ועבודה קשה. כל אלה הן רק מעט מלים. בלב יש הרבה יותר אליך ממה שאני יכולה לכתוב. שתהיה בריאה ומאושרת. שתראי נכדים ונינים רבים. שתזדקני ביחד עם שמואל באושר ובכבוד. אוהבת אותך מאד אחותך "הקטנה"
בת שבע.

בסך הכל הייתה לי משפחה חמה מאד. תמיד היינו בקשר קרוב וביחסים טובים.
גם הילדים שלי בקשר עם הבני דודים שלהם.
אני מאחלת להם כל מה שהכי טוב בעולם. שיהיו בריאים שיהיו מאושרים ושישמרו על קשר.
כי אין כמו משפחה.

